

VICTOR HUGO PASAIAN¹

Ene gaia, Victor Hugok hemen bi Euskal Herri diferente ikusi zuela, izango da gaur: baina horiek ez dira izan karlista eta liberala, guk ikusi ohi dugun eran. Hasteko, alderdiok, Victor Hugok ez ditu gaur topikoa den legez balioetsi, liberalak progresista bezala eta karlistak erreakzionarioak. Karlistak ziren Victor Hugoren begitan herriarentzat libertatea eta etorkizuna irekitzen saiatzen ari zirenak (Unamuno gaztearentzat bezalaxe). Ez liberalak. Alderdiok baino sakonagoan, haatik, bi garai edo bi aro bezala ikusten ditu Victor Hugok Euskal Herrian elkarrekin batera bizitzen, elkar ukatuz. Aurreneko karlistaldiaren ondorentxoan etorri da Victor Hugo Euskal Herrira. Eta ikusi duena, borroka ondoko Euskal Herri krisian erori bat izan da,

1. 1993ko azaroaren 19an Donostiako Doktore Camino Bibliotekan emandako konferentzia, Victor Hugoren inguruan Eusko Ikaskuntzak antolatutako hitzaldi zikloan. Orain argitaratzen da lehenengoz, azken momentuko ukituren batzuekin. Egile berak Hugori buruz idatzitako beste lan bat: "Victor Hugo Euskal Herrian: euskaldunen aberria euskara dela eta beste gauza batzu", *Jakin* 37, 1985.

barrutik erdibitua. Euskal Herri euskalduna eta Euskal Herri espainola izenda litezke agian. Herritarra eta ofiziala, biak bata besteari kontrajarriak; bata bestearekin nahasian, ordea. Esanahia beharbada hau da, gaurko terminoetara ekarririk: Euskal Herria (Euskal Herri osoa, ez alderdi edo parte bat: hots, Espainia osoa, Victor Hugoren pentsamenduaren barnagoan) iraganean bizi da. Euskal Herriak bere historia ofiziala Espainiako Inperioan sarturik egin du. Bitartean herrixketan jende xumeak bere etxeko historia egiten zuen. Orain, erromantikoenarentzat ere, iraganean bizitzea polita dela, baina tragikoa dela, ikusten du Victor Hugok. Batez ere iraganeko handikerietan bizi nahi denean, tragikoa eta ridikuloa bihurtzen da, horixe gertatzen baita Espainian, Espainia ofizialean batik bat, edozein alderditakoan. (“Oi, Espainia zaharkitua! Oi, herri guztiz berria! Historiaz handi, iraganez handi, etorkizunez handi! Orainaz nardagarri eta bilau!”). Iraganaren eta etorkizunerantz ireki orainaren bikoiztasun hori ez da ematen berezita, gauza batzuk politikak eta beste batzuk lotsagarriak: bikoiztasuna signifikazioan dago. Guztian dago. Gauza berak senti daitezke politikak eta une berean tragikoak; edo, hobeto, Euskal Herriaren egoera da polita eta tragikoa ber denboran, herriaren arima urratuz.

Era berean, Victor Hugoren Euskal Herria ikusteko moduan, guk Hugo bera –1843 aldekoa– ikusteko leiho bat har genezake. Alegia, orain zehatzago azaldu beharrik ez daukagun eboluzio politiko baten buruan, nola berriro dagoen krisi une ez ongi definitu batean, bere gogoetek behin eta berriz islatzen dutena. Jeneral

napoleondarraren semea, arian arian bere gaztarotxo kontserbakoitik aldenduz, irekitzen ari da mundu berrietara, Iraultza hurbildu ahala. Europa osoan “herriaren” aurkiketan dihardute intelektual deskontentuek; edozertan herriaren (edo orduan esaten hasi ziren bezala: nazioaren) “jeinuaren” bila. Erregeak eta goimailak utzi eta, Grimm anaientzat Alemanian, Micheletentzat, Quinetentzat Frantzian (Herderren deskubritzaile frantsesak hain zuzen biak), zinez kreatora herria da. Aberastasunaren kreatora batik bat, baina baita askatasunarena ere (oroit Delacroix), historiarena, epopeiarena. Garay de Monglaveren “Altabiskarko Kanta” falsifikazioa atmosfera horrek sortarazi du. Alegia, gaur oraindik ere gure Gorte edo korta kazetero eta intelektuala zoramentzen darraien demokraziaren mitologia hori gutzia, orduantxe larrosatu da Europan. Artean nazionalismoa ere ezkertiarra eta iraultzaile jakobinoa zen –Polonia, Grezia, Italia!–, R. Girardetek gogoratzen zuen bezala. (Nahikoa alferrik, noski: nazionalismoa nahitaez beti eskuindarra dela, dogmatikoentzat dogma baita). Iraultzaren indar lurpetarrak borborka daude jada nonahi. Bere instinto populista seguruak Hugoren eboluzioa bide seguritik gidatzen du, bera ere honezkeror “herriaren bila”. Victor Hugok ikusten duen Euskal Herrian, Victor Hugo ere ikusten da. Hein honetan, uste dut Pasaian Hugoren jatorrizko proiektua nolabait aldatu egin zela. Hau da, Parisetik bidaia bat egitera ateratzen, atsegitera, turismoan ibiltzera, besterik gabe. Baina Pasaian deskubrimendu bat bezala egin du, eta nolabait bere apunteak proiektu filosofiko bat bilakatu dira,

askoz serioagoa. XIX. menderako oso tipikoa da hori bestalde (ikustea dago Hugo beraren *Le Rhin*, politikoki tesi konkretuagoekin hori): historia modernoaren filosofia bat planteatzen da, ez zentzu politikoan bakarrik, kultural edo zabalagoan baizik. *Pirinioak*² nahiko irregularra horregatixe atera da, nik uste. Proiektua eskuen artean aldatu egin delako. Aspektu berriak ustekabean sortu zaizkiolako bidean, esku artean, aurrez itxaron gabe. Bidaiari literatoaren ikusmen biziarekin nahastuta, orduan, inpresio eta pintzeladekin, gogoeta filosofikoagoak aurkitzen dira edonon, arin-arin eta iragaitzean, oso literarioki beti, elegante, baina baita oso serio ere. Guztiz gain, testuaren markuak, testuaren egitura guztiak, nola eratuta dagoen, proiektu ideologiko bati erantzuten dio azkenean.

Ez dut orain literato bat filosofiarako errebindikatu nahi: Hugo poeta da, literatoa da. Esan nahi dut bakarrik bere bizitzako momentu honetan pentsamendu batzuekin oso kezkatuta ageri dela. Euskal Herrira besterik gabe atsegiteko egin duen etorreran, despreokupatuta egin duen bidaiari, preokupazio batzuek eta kezka ideologiko batzuek menperatu dutela, eta hori obran ere nabari dela. Nik, bada, azpian dauden preokupazio horiek azalera atera eta bere obra irakurtzeko haria bezala, ikuspegia bezala, bihurtuko ditut. Ilunpean dagoena, argia bezala hartu testua hobeto irakurtzeko.

Nolabait bidaiaria menpean hartu duten kezkok hiru auzi kultural-historikotan bil daitezke. Hiru proble-

2. HUGO, V., *Les Pyrénées*, Paris 1984.

ma multzotan, denak txit XIX. mendeko joerak eta kez-
kak nolanahi ere. Hauetxek lirateke: 1) natura versus zi-
bilizazio artifiziala. Modu topiko sinplean adierazteko:
Pasaia versus Paris. 2) Zibilizazioa, gizarteen askatzailea,
versus tradizioaren kateak: Frantzia errepublikano mo-
derno versus Espainia elizkoi atzeratua. Baina bitxiagoa
irudituko zaigun hauxe ere bai: Pasaia versus Lezo; edo
Pasaia Donibane versus Pasaia San Pedro agian. Eta, 3)
natura eta gizakia, edo nola gizaki moderno alienatuak
bere burura bidea aurki diezazukeen naturan, Pasaia in-
guruko mendietan behinik behin.

Dena dela, Victor Hugok eskaintzen diguna gogoe-
ta filosofiko abstraktu batzuk baino gehiago da. Ia bi-
daiari kronika soil batean, Euskal Herriaren analisi hi-
rukoitza marrazten digu: historiko-politikoa, karlistal-
diaren inguruan; antropologikoa, euskaldunen izaeraz,
hizkuntzaz, etab.; eta soziala, hemen ikusten dituen
jende tipoak, ikuspegi psikologiko batez eta jende mo-
ta bakoitzaren mundu psikologiko pertsonal hori azpi-
marratuz. Honekin hitzaldi honen koordenadak azal-
du ditut, orain pixka bat neure gisara ibil nalteke, klase
bat ez emateko, simetriko-simetriko. Hain zuzen gogo-
eta historiko-sozial eta politikoetan interesatuko naiz
orain gutxien-gutxiena, horrelakoak beste nonbait ere
aipatu izan ditut eta. Agirreazkuenagak ohartutakoari
atxikiz, deskribatu dituen jende tipoetan bera nola fija-
tzen den behatuz has gaitezke. Zer jende interesatu
zaio? Esate baterako, nola jantzten ziren euskaldunak
orain 150 urte?

JENDEA

Labur-labur: Victor Hugori interesatu zaion jendea, artzainak dira, unai edo behizainak, kotxeroak, ostalariak, arrantzaleak, batelerak, soldaduak, guardiak, iheslari politikoak, herrietako apaizak, bizarginak..., zein ez? Bada denetik.

Euskal Herria iraganbide edo trantsito lekua izanik, beti ibili da modu askotako jendea. Baina XIX. mendean, gerrek Europa guztian jendea sakabanatu dutenez gero, are gehiago. Euskal Herriak jende nahaspila bat dirudi. Bordeletik Baionara bidean, Hugok emigrazio politikoko jende prozesioekin egiten du topo, Espainiako beste Estatu kolpe batetik ihesi (Narvaez jeneralarena). Baionan nafar batekin mintzo da. Miarritzen neska batek “señor extranjero” agurtzen du, espainolez, eta espainola frantsesarekin nahasturik hitz egiten dio. Hegoaldekoa dirudi, beraz. (Hori da Gastibeltzaren kantua kantatzen duena ere). Alderantziz, Pasaian bere ostalera Madame Basquetz da (Vazquez, pentsatuko litzateke, baina agian izen kaskoinen bat?), pixka bat frantsesa omen da jatorriz eta frantsesez oso ongi mintzo da (bere alabak ordea, gaztelaniaz eta euskaraz bakarrik). Dirudenez garai hartan Pasaian adin bateko gehienek, andre langile apalek ere, frantsesa bazekiten solasean moldatzeko adina. Donostian bizargin batekin egiten dugu topo: lau hizkuntzatan mintzatzen da. Akisgranen jaio zen eta alemana da sortzez; Napoleonek frantses egin zuen (Napoleonek eskualde aleman hura guztia Frantziari anexatu zion, alegia), Inperioak soldadu, eta frantsesez hitz egiten du: bizartegia apaintzen Austerlitz eta Ma-

rengoko guduen irudiak dauzka, beraz; Espainiako gerran, ordea, espainolek preso atzeman zuten eta espainola ikasi zuen. Eta neska euskaldun bat esposatu zuelarik, euskara perfektu daki. (Mugalde guztietan, Estatu modernoak izan dira, populazioak elebakar bihurtu dituztenak, gizarte horien eleaniztasun naturala zanpatuz: pentsamenduaren mugak ere kontrolatzeko). Batelerak eta apaizak bereziki interesatu zaizkio nonbait. Batelerak, positiboki; apaizak, gutxiago.

JANTZIAK

Atentzioa ematen du nola, ia XX. mendera arte, bidaiariek arreta handia eskaintzen dieten jantziki “nazionaleri”. Izan ere, nortasun edo diferentzia nazionalaren ezaugarri gisa ikusi ohi ziren. (Geroago etorri da, diferentzia nazionala arrazan eta holako sakontasun misteriotsuetan bilatzea). Eta, izan ere, bazirela nolabait, Robespierrearen aginduak erakusten du, Frantzia Iraultzaile osoa nazio batua egiteko xedeaz, Estrasburgon “jantzi alemanak” jantzea debekatuz. Progresoa zertizon borrararen kolpez egin da Estatu modernoaren batasuna, hots, uniformitatea. Hugo modu folklorikoagoan arretatu da Euskal Herriko jendearen jantziez.

1. Baionan kalean topatu duen nafarra dotore doa jantzita: galtza luzeak oliba koloreko panazkoak, gerriko gorria; alkandora, lepo handi bueltatukoa, zilarrezko eraztun batekin lotua; jaka, txokolata koloreko tela basto batekoa, zeta marroizko bordaduraz; Henri II sonbrailu terziopelozkoa, ostruka luma beltz batekin apaindua...

(Erdi torero hau marrazkiren batean ikusia dudala iruditzen zait!). Ez da nornahi “ce magnifique passant”.

2. Gipuzkoako “ertzainen” uniformea (mikeleteak edo): galtza luze panazkoa, larru kolorekoa; jaka itxia; kartutxera handia gerrian –Western filmetan bezala– txapel borobil bat argizaritua euriaren babeserako eta han idatzita “Cazadores de Guipúzcoa”.

3. Hernanin baserritarrak, txapela buruan doaz denak feriara. Pasaia inguruko mendietan unai edo behizainek txapela daramate buruan eta jaka gorriak soinean. Txapelaren hau oharrarazten dut, Joseba Agirreazkuenagak dioelako, XIX. mendean zabaldu omen dela ohitura hori Euskal Herrian. Baina Victor Hugo etorri denerako, gutxienez, oso zabaldua zegoela, dirudi. Lehenago ere, kalean ez bada baserrietan bederen, zabalduxa egon behar zuen, zeren eta 1838ko azaroaren 27an Esparterok debekatu egin baitu txapela janztea, arrazoitzat hauxe emanek: “Isabel II Erreginaren legezko eskubideen eta Konstituzioaren aurka gerra egiten dutenen ezaugarri berezia da (...), eta mania edo moda horrek alarma soziala (!) eta nahasmendua sortzen du”. [Beraz, baserritarrak, txapela buruan, desobedientzia zibila praktikatzen ari zirela, ematen du]. Are Manierrek 1726an –ehun urte lehenago beraz– Lapurdiri buruz, egia esateko, gizonezkoek han ez dutela sonbrailurik eramaten, esaten du, baizik “telazko boneteak, Frantziako beretter eta eliz zerbitzarien antzera”. Baina gauza handirik ez dakit zein izan den txapelaren historia, eta utziko egingo dut.

4. Batelera bati Pasaian Manuela la Catalana deitzen diote: sonbrailu txiki argizariztu –hulezko– bat janzten du, arrosa handi batekin apaindua; ilea, txirikorda luzea bizkarrean zintzilik darama, hori omen da neska gazteen moda, esaten digu; kolore hori biziko painuelua; gerruntze motxa eta gona. (Neskak beti barrez agertzen dira: jende “naturala” direlako edo). Arropa garbitzen ari da neska bat, beti bezala polita eta donarioz betea, hauxe da haren jantzia: gona gorria eta gerruntze urdina, “euskaldunen bi kolore kuttunak” dio Hugok. Jantzi modu hau bidaiariak behin eta berriro deskribatu dute. Konpostela bidean XVIII. mendearen hasieran pasa den Manier oraintxe aipatu horrek honela ikusi ditu Irungo neskak eta emakumeak: “Neskatxa eta emakume asko ikusi genituen segidan, denak ere guztiz ederrak, beren ile txirikordatu, gerruntze gorri eta urdin bikain egindakoeekin” (eta pelegrianoak oso inpresionatua baitirudi, bukatu egingo duguz zita: “pentsa ahal litekeen baino aurpegi ederragoak, atsegin betezko leku batean bazeunde bezala”). Alderantziz, Richard Ford ingelesak, gutxi gorabehera Victor Hugoren garai berean, Donostian Urumeako batelerak ikusi eta ez ditu Manierrek Irungoak eta Hugok Pasaia-koak bezain txairoak aurkitu, maskulino eta zartanak baizik, baina berdintsu jantziak nonbait: “Urumea gurutzatzeke egurrezko zubi luze bat dago, edo txalupak bestela, emakumeek eramana, izendapen eme hori ematerik baldin badago munstro ur-lehortar horiei (...) Beren gona gorri-horiekin ezkututzen dituzte zangoak, edo isatsak, sirena hauek”. Gure haurtzaroko kanta ba-

tek oraindik honela kantatzen zuen: “gure aitak amari / gona gorria ekarri. / Gona gorri-gorria...”

OHARTXO BAT PASAIAKO HUGOREN ETXEAZ

Edo, hobeto, etxe horren deskubritzaileaz. Victor Hugo Pasaian egon eta alde egin zuen, eta handik urte batzuetara inor ez zen gogoratzen Pasaian inork sekula jakin bazuen, han Victor Hugo bat egona zenik. Jendearentzat gizon hura ez zen beste frantses bat besterik bere amorantarekin. Beraz, handik urte batzuetara inork ez zekien Pasaian, Victor Hugo non demonio egon izango zen, egon zen etxea ez baitzen pentsio normal bat. Alarguntsa baten etxea zen, antza, diru pixka bat irabazteko apopiloak hartzen zituena, garai hartan askok egin ohi zuen moduan. 1885ean Hugo hil zen eta, literato mundu guztian ezaguna baitzen, Euskal Herrian Arturo Campionek liburutxo bat publikatu zuen hari buruz *Victor Hugo* tituluarekin. Ba, begira: liburu guztian ez da inon aipatu ere egiten ezertarako, Victor Hugo Euskal Herrian zehar ibilia izan dugunik. Campionek berak ez zekien ezer, antza. Eta egiaz orain hainbat estimatzen ditugun Pirinioetako bidaiako apunteok, Hugo hil eta gero bakarrik publikatu ziren, 1890ean, ia mendearen bukaeran hortaz, karlistaldiak eta orduko kontuak aspaldi ahaztuta zeudela.

Parentesitxo bat, parentesian: hor badago, egunotan Jon Juaristi eta Patxo Unzuetak eta, erabiltzen duten teoria bat, euskal ideologia nazionalistaren sorrera esplikatzeko, “el efecto especular” deitzen dutena: hau

da, hemen etorri izango ziren atzerritar “erromantiko” batzuk, Humboldt etab., esan izango zituzten euskaldunei buruz gauza bitxi batzuk, euskaldunek ipuin horiek sinetsi egingo zituzten, eta bisitarien fantasien ispiluan beren buruak gustaturik, ideologia nazionalistaren oinarri bihurtu... Horrelako zerbait, Andaluziari buruz esaterako, uste dut aski onartua dagoela. Hots, egungo Andaluzia folkloriko famatua, errealitate historikoa baino gehiago, Washington Irving eta, bidaiari eta literato erromantikoen asmazio bat izan dela. Andaluziarentzat aztertu eta erakutsirik dagoenaren plagio sinplez, bada, Euskal Herriarentzat nahi da balioarazi, baina aise baiestea beste frogarik gabe. Borobilki ukatzeko, nik neuk ez dut aski datu. Gertatzen dena da, beraiek zer datu daukaten ere inon ez dela ikusten eta ez dutela erakusten. Zeren, aipatzen dituzten datu batzuk behintzat, nabarmenki okerrak baitira, adibidez, Larramendi-Herder, Herder-Humboldt, eta Humboldt “erromantikoaren” eta euskal ideologia omen delako horren artean (bitxiki abiapuntuan Larramendi ezartzen dutela aparte) asmatzen dituzten erlazioak. Ez da Humboldt izan bere ispiluarekin Astarloa limurtu duena, Astarloa baizik bere kontuekin Humboldt guztiz liluratzea lortu ez duena, pixka bat engainatu duen arren. Nik dudan susmoa alderantziz da: hemen ibili direla bidaiari batzuk, ibili; beren gauzak idatzi dituztela; eta euskaldunak ez direla enteratu ere egin, edo bost axola izan zaiela. Bidaiarionganako interesa, askoz geroago bakarrik piztu da; hau da, euskal ideologia nazionalista hori egon eta ondotxo gero. Bidaiariekiko interes ho-

rrek berak ideologia haren produktua dirudi, beraz, kausa baino gehiago.

Parentesia itxiz. Victor Hugo hemendik pasa eta ia hirurogei urte geroago, 1902 urtean xuxen, Frantziatik desterratuta Donostian bizi den tipo politiko-poeta-konspiratzaile bat, Frantzia Handiaren handitzaile handia, bazterrak harrotzen eta ahaleginak egiten hasi da, Victor Hugo Pasaian non bizi izan den aberiguatzeke. Eta aurkitu (?), eta etxea egokiarazi eta dotoretu du, Victor Hugoren oroi eta Frantziaren ohoragarri. Frantses nazionalista sutsu hori Déroulède jauna izan da, Barojak “fantasmón” zeritzona, eskuin-eskuineko patriota frantses bat –ahalik neutroena esateko–, Patriotien Liga-ren sortzailea. Boulanger jenerala sostengatu zuen, estatu-kolpe bat entseatu zuten Errepublikaren aurka, frakasatu zuten, Boulanger jeneralak ihes egin eta amodiozko penaz bere burua hil zuen, eta kontua da, Déroulèdek Donostian desterratua bukatu zuela. 1900ean etorri zen Donostiara, Victor Hugo hemendik ibili eta berrogeita hamazazpi urtera. Deterruan astia bazuen sobera irakurketan aritzeko, politikan aritu ezin zuenez gero. Hain zuzen urte batzuk lehenago argitaratuak ziren lehen aldiz Hugoren Piriñoetako bidaiaren eskuizkribuak. Eta, Frantziaren handitasunen alde zerbait egiteko gogotsu beti, Déroulède nazionalista eta Hugozaleak Pasaiaiko alkatea, apaiza, herri guztia mobilizatu zituen Hugoren etxearen bila, eta azkenean festa handi bat egin zuten eta etxe “deskubritua” inauguratu. Hau dena kontatzen dut, Déroulède horrek, eskuin-eskuindarra baitzen, Euskal Herrian

lagun oso fidelak bazituela gogoratzeko, hala nola Gilberte Guillaumie-Reicheren aita, eta batez ere iparraldeko *Eskualduna* astekaria: egunen batean haren zuzendari Jean Hiriart-Urrutyk Déroulède honi buruz idatzitako loreak emango ditut ezagutzera, espero dut. Victor Hugoren egonaldiaz Euskal Herrian gehiena arduratu dena Gilberte Guillaumie Reicher izan da; liburu argigarri bat eman digu hartaz, eta hor ondo ikusten da nolako emozioz gogoratzen den bera, neska txiki buruhorail bat zela, bere aitarekin, Pasaia horretan Déroulède pertsonalki ezagutu zuen paradaz, eta etxea nola erakutsi zion, are postal bat nola eman zion bere eskuz idatzi lerro batekin, Victor Hugorekin biek elkar topo egin zuteneko oroigarri. Hogeita hamar bat urte geroago, Madame Guillaumie-Reicher oraindik emozionatuta sentitzen da fisikoki ere gizon handiarekin topaketa hartaz gogoratu. Honekin esan nahi dudana da, Hugoren etxearen eta oroigarriaren errestituzioak ene irudiko esanahi sinboliko gehiago izan duela, historiko hutsa baino, eta orain ere seguruenik halaxe duela. Ahalegin handiak egiten dira, Guillaumie-Reicherrek adibidez, Victor Hugoren etxea etxe horixe izan dela frogatzen: ez zait iruditzen oso garrantzizkoa.

Badakizue Victor Hugo Pasaiara ustekabea etorri zela. Geltoki hau ez zegoen aurreikusia bere programan. Baina gero, sei egun bakarrik egon zen arren, balio nagusia sinbolikoki berak hartzen du bidaiaren guztian. Pasaiak nolabait inpaktatu egin zuen, eta gizona kalean eta mendian pasieran ez ezik, marrazkiak egiten (oso onak), notak hartzen, jendea eta gauzak behatzen, sinesgaizki

ekinkor egon zen Pasaiako egun guztietan. Esan dudan kezka edo planteamendu ideologiko horretan ere kontzeptu zentrala, irudi konkretu eta erreferentzia zentrala, Pasaia izango da, bere bizitexerekin eta jendeekin: batelerak, Madame Basquetz, etab., dena jatorra eta maitagarria, hau da, erreferentzi puntu positiboa. Orduan, egiaz etxe horretantxe bizi izan den ala ez, ez zait iruditzen oso garrantzizkoa. Hugoren Pasaia bai, sinbolo bat da. Eta positiboa iruditzen zait, sinbolo bezala, etxea museo gisa berriztea eta zaintzea, batez ere bizia ematen asmatzen bada harreman literario internazionaletarako, mintegi batzuk antolatzeke edo, adibidez.

PASAIA: NATURALAREN DESKUBRIMENDUA

Pasaiak badauzka arrazoiak aski zentro sinboliko hori bilakatzeko – sinboloak ez du ukatzen errealitatea, esanguraz jantzi baino

Esan bezala, Hugok ez zuen oporrak Pasaian egiteko asmorik. Alderantziz, Donostiara etorri zen, eta bertan jarri zen pentsio batean bizitzen. Behin, pasian atera eta bidez bide bazihoala, oraingo Mirakruzetik gorra nondibait, goitik behera sartu eta laster, bat-batean: “Ez dakit zenbat denboraz jarraitu nuen bidean, tupustez milaka oihu berezik osaturiko harrabots zorrotz batek iratzarri ninduenean. Behatu nuen...” (ikus 102. or.) Beno, denok asmatu duzuenek, emakume garrasilar horiek txalupariak dira. Sartu batel batean eta handoa gure gizona, bi emakumek arraunean eramanda, eta horrela ezagutuko du Pasaia: “leku atsegin eta lilu-

ragarri hau, ikusi dudan ederrenetarikoa den leku ezezagun hau eta ezein touriste-k bisitatzen ez duena, Suitzan balego miretsia eta Italian balego ospetsua izanen litzatekeen lehor-itsasoko leku apal hau, Gipuzkoan dagoelako ezezaguna, noraezean heldu eta non nintzen ez nekien Eden distiratsu ttipi hau *Pasages* da espainieraz eta *Le Passage* frantsesez”.

Beraz, Pasaia bere deskubrimendu bat dizu, garrantzizkoa da hori: Pasaia oraindik propaganda eta fama zirkuituetatik kanpora dago, natura huts deskubritu gabea da, eta zoragarria da. Donostian, bere pentsioan, Pasaia joan nahi duela esaten duenean, denek konbentzitu nahiko dute, hori egitea zorakeria dela: “Zer egin behar duzu han, jauna? Zulo bat da eta. Basamortu bat. Basatien herria. Ostaturik ere ez duzu aurkituko!” (ikus 114. or). Donostiarrek, nola pixka bat zibilizatu egin diren –desnaturaldu alegia–, basatizat daukate Pasaia; haren naturaltasun eta jatortasuna, barbaroa iruditzen zaie: hau da, Pasaia natural paregabe hori beraiei barbaroa iruditzeraino barbaroak bihurtu ditu beren zibilizazio apurrak donostiarrak. Zibilizazio autentikoa gauza handia da. “Ez da deus handiagorik hiria baino, iduriz zibilizazioak eskatzen dituen berrikuntza usu zail eta beldurgarriak munduari eskaini eta gizateria osoaren orde zentsatzeko zeregin agurgarrian”. Hiri handiak bere funtzioa dauka, gizadiaren eta progresoarene aitzindari. Baina “ez da deus motzago, zekenago eta barregarriagorik Paris faltsu bat baino” eta “Madril faltsu bat” hainbat ziztrinagoa, kopiaren kopia probintzianoa. Arrantzale eta batelaren Pasaia ez da inzibiliza-

tua, baizik naturala; Donostia hiritartua –liberala– ez da zibilizatua, baizik desnaturaldua soil-soil.

Pasaia berak deskubritu duen natura garbi, korrupitu gabea da Hugorentzat, errebelazio bat bezala da. Benetan merezi du irakurtzea egiten dituen deskribapen gozagarriak, horien tonua sentitzeko.

Hein batean, Pasaia daukan esanahi positiboaren antzekoa, Miarritzek dauka orobat Hugoren liburuan, eta gogoratu egingo dut labur-labur. Miarritze, eder aldetik, berak maiteen zituen eta paristarrentzat ezagunagoak ziren Normandiako kosta herriekin alderatzen du. Ederrenak bezain ederra da. Baina batez ere mundu natural jatorraren sinbolo perfektua da berau ere, “honen herri landako, larreko eta gisako hau”, diruaren grinak lorrindu gabea oraindik. Egia esan, zaila da berak egiten dituen deskribapen paregabeak bestelako hitzetan adieraztea. Hor ikusi omen duen hainbat belar, uretako animaliatxo eta bitxikiariaren izenak ere ez ditut ezagutzen. Benetan hiztegi aberatsa du botanikan, zoologian, naturako gauzetan. “Cependant, il pousse dans ces rochers toute une botanique curieuse à laquelle notre voyageur donne des noms poétiques pleins de fantaisie” (G. Guillaumie-Reicher). Gero, itsasoaren doinua, paisaia, etc., bikainak deskribapenak, baina irakurri beharrekoak. Harkaitzen, hondartzaren, kostan zehar paseatzearen inpresio errealista.

Miarritze oraindik arrantzale herrixka bat da. Baina Hugok ez ditu Miarritzen arrantzaleak, langileak, txirotasunean bizi den herri txiki bateko bizitzaren gogorra, ikusi ere egin. Natura dastagarria besterik ez du

ikusi argi eta kolore artean: funtsean, paisaia eta emakumeak bakarrik. Bera turista bat da. Udatiarrak hasiak omen dira nondinahi agertzen, oraingoz madrildarrak gehiago paristarrak baino, Hugori sinestekotan. Horiek, hiri handian bezala jantzita etortzen dira hondartzara, Pariseko azken modako sonbrailuekin buruan eta oinetatik leporaino estaltzen dituen manto handiekin, han txabolatxo batean sartu, aldatu, eta –“zeru eder honek bakarrik inspiratzen duen eta klima gozo honek bakarrik onartzen duen askatasunean”– gorputzak arin-arin egiten dute igeri: alegia, lanazko atorra luze batzuekin belaunetarainokoak, aztalak agerian. Hori libertate handia iruditzen baitzaio, pentsatu beharko da, berak ezagutzenago zituen Normandiako hondartzetan, orkatiletarainoko atorrak jantziko zituztela. Hugoren gustukoak Miarritzeko bertoko neskak eta Baionako jostunak dira: udatiarrak bezala jantziak, baina pobreagoak baitira eta guztiz kreature naturalak! beren atorra zahar puskatuek zer ezkutatzen edo zuloetatik zer erakusten duten axolarik gabe dabiltzala, alai eta beti barrez. Salbu bat, hori igerian eta kantuan ari baita aldi berean, berak ez dakit nola harkaitz baten gain-gainetik entzun ahal izan dio, eta gainera, ez bat, estrofa osoak kantatzen ditu segidan. “Gastibeltza, gizon eskopeta” kantatzen du... Berak egiten du konparazioa Ulises eta sirenarekin. Eta pintatu ere halaxe egiten du, exotiko, kobazulo izugarrien itsas inguruan, etab. Zalantza gabe, artistaren irudimenak libertate handiagoak ditu haizu bainuzaleen gorputzek baino: uztaila da eta arratsaldeko zortzietan bat-batean zeruan izarrak daude, eta Sirio horizontean

eta faroko argia kostan elkarrekin lehian ari dira... Paradisu zatitxo bat dena. Hugok beldurra erakusten du, hain leku zoragarria berehala modan jarriko dela eta dena andeatuko dela, Paris txiki baten antz faltua hartuz: arratsalderoko kontzertua, hotelak, periodikoa irakurriz aspertzea, etab., arestian modako udalekuetako biziera zozoa... Arrantzale herriok beren naturaltasunari eutsi beharko liokete, beren naibotasunari, izpiritu libre sotilari. Ez galdu beren fisionomia. Herritxiki naturalak izaten jarraitu. “Ez da deus handiagorik arrantzale herrixka bat baino, bere usaia zahar eta inozentez, itsasoaren bazterrean”. Beraz, Hugo baitan badago jada landaren landatasun defentsa bat, naturaltasunaren defentsa bezala, hiriaren eta modaren inbasioen aurka, modernizazio perbertitzailearen aurka hain zuzen.

Pasaian, ordea, bai, ikusi ditu langileak, ikusi: baserritarrak, arrantzaleak, batelerak, ontziolariak, herri xumea eguneroko beharretan. Esaten dugu, Orixek eta, Txomin Agirrek eta, baserriko bizitza idealizatu eta falsifikatu egin omen dutela. Ez dut nik hori ukatuko. Baina hori beren “ideologiagatik” (katolizismo kontserbakoi bategatik edo, are, beren nazionalismoagatik) egin dutela, agian ez da batere segurua. Begira Hugok nolakoxea ikusten duen itsasoko langileen mundua, bere etxeko balkoitik badiara begira, 117-118 orrialdeetan: “Itsasora ematen duen balkoi luze batean nago (...). Badia honek ez du grazia bat bera ere eskas; ixten duen ostertzari beha nagoenean, laua da; gora datorren mareari banago, itsasoa da”.

Ohartuz gero, paradisu txiki honetan beti errepikatzeko diren ezaugarriak, hau da, natura garbia bere edertasunean adierazten duten markak, Hugoren mundu positiboa adierazten duten karakteristikak, jendearen axolagabetasun alaia, barrea eta kantua dira; izadian, koloreak. Koloreei buruz nahikoa aipatu dugu eta kantua-rena aipatuko dizuet pixka bat. Gainera kantua, asko eta askotan behintzat, elementu femininoaz lotuta dator – Hugoren paradisuaren beste elementu inportante bat.

KANTUA

Paradisu txiki honetan, neska guztiak beti barrez ari dira. Eta mundu guztia eta gauza guztiak kantuz ari dira beti.

Hugo beti oso adi ageri zaie soinu eta zarata modu guztiei. Gurdiak estasi bat eragiten dio. Donostiako portalean, gurutze bat omen dago eta Kristo odola dariola irudian, nahiko tetrikoa: baina haren aurrean guardiako soldadua gitarra eta kriskitinak jotzen. Pasaiako bere etxean, leiho azpian, ontzi bat dago, eta ontzian mutil bat egun osoan kantuan goizetik iluntzeraino. Arrantzaleak, belaunetaraino uretan sartuta, sareak lurrera ateratzen gizonak eta emakumeak elkarrekin, eta denak kantari. Bere logelan, oilarrak egiten ez badu, bateleren kantak esnatzen du: sapailoan irakurtzen edo idazten dagoela, batelerak entzuten ditu badiaren beste aldean, kantari beti. Bizi den etxean ume bat bizi da eta lau andre: lau andreek beren kantuekin loarazten dute haurra. Mendira pasieran atera eta txiritak kantan ari dira,

nahiz eta egundoko haize zakarra omen dabilen. Mendian baserrietako oilarrak entzuten ditu kantuan, eta ume bat pasatzen da bidean, sei behi aurrean dituela, isildu gabe kantuan bera. (Behiek sikera ez dute kantatzen Pasaian!). Berak oso ongi dioen bezala: “Lana, dantza eta kanta egiten da Pasaian. Batzuek lan egiten dute, anitzek dantza eta orok kanta”. Baina arratsalde batean Lezoraino iristen da ibilian gure protagonista: eta herriko sarreran zer aurkituko eta “kantari ari ziren emakume batzuk”. Eta hori asko da, gehiegi da, Lezo, kantatzea debekatuta egon behar lukeen tokia da-eta Hugoren eskemetan. Baina geroxeagorako utziko dugu hori.

EUSKAL HERRIKO NESKA ETA ANDREAK

Kuriosoa da, baina, Hugoren begitan, neskak beti zoragarriak ditugu, politak, alaiak, txanbelinak, eta beti barrez ari dira. Edonon ikusten dituela, taldean bezala bakarka, berriketan nahiz lanean, neskak barrez ari dira beti. Tximeletekin konparatzen ditu. Eta munduko tximeleta politenak Euskal Herrian ei daude. Beren jantzien, begien, deskribapen asko utzi digu.

Ez dakit nola, baina, alderantziz, andreak beti zaharrak eta zatarrak dira denak. Andre ederrik ez dago nonbait Euskal Herrian. Salbuespen bakarra, Madame Basquetz, ostalera: begiak izpiritualak dauzka, adeitsua da, maitekorra eta alai, txukuna – baina hau pixka bat frantsesa dugu jatorriz eta guztiz frantsesa bihotzez. Dama bat izateko, frantsesa izan beharra dago nonbait.

Hemen ere gertatzen dena da, nik uste, ideia bat begietan gauzatu egiten dela; hau da, pentsatzen dena, ikusi egiten dela, beste askotan bezala. Alabaina ez dago hori bakarrik, eta Hugoren testuak zerbait erreala salatzen du, bere modura. Naturaltasuna brutalitatea ere bada. Naturak eta gizarte naturalek, gizona sortzen dute, arra, bortitza. Andrea, fintasuna, dotorezia, emetasun heldu elegantea, zibilizazioaren produktua da. Orduan, gizarte primitibo eta rustiko guztietan bezala, Euskal Herrian politikak neskak daude, oraindik gizartearen zakartasunak zakartu gabeak, loreak; eta, bestetik, kardulatzak, andreak... Andrea, dio berak, hogeita bost eta berrogei urte artean zabaltzen den larrosa paregabe hori, zibilizazio extremoaren, zibilizazio elegantearen emaitza eskisito eta bitxia da eta hirietan bakarrik ematen da. Emakumea egiteko kultura behar da; “sozietateko izpiritua” deritzon jardineria, mendian eta landan ez dagoen hori, behar da. Sozietateko izpiritua ez dagoen tokian, emakumerik ere ez duzue aurkituko, emakumetasuna bere ederrean landu duenik. Ideia –ikuspegi– hau erreplikatu egiten da. Alegia, errepikatzen dena ez da oharpena bakarrik, topatzen ditugun emazteak behin eta berriro itsusi eta baldanak izatea de facto, baizik horrek ia printzipio baten sendotasuna dauka: herrialde rustikoetan, dio beste leku batean, emakumeak beren landetako tximeletak baino zorion gutxiagokoak dira: tximeletak hasi egiten dira baldarrak (beldarra), andreek baldar bukatu.

Esan beharra dago, Euskal Herri nekazarian emakumeak lanik gogorrenetan gizonak bezalaxe edo okerrago ibiltzen zirela. George Borrow ere Lehen Karlistaldiko

urteetan ibili da hemendik (1836-1840) eta espreski esaten du berak: “Euskaldunek, egiazki, ez diete emakumei behar bezalako estimaziorik gordetzen; ozta iruditzen zaizkie eginkizun apalenetarako gauza, Ekialdean bezala, non neska eta esklabo izaten diren”. Esaten duenez halaber, Madrilgo etxe jaun ia guztietan neskame euskaldunak zeuden lanean, eta sukaldari oso famatuak omen ziren. Humboldtten testuak orobat, emakumeen lanari buruz Euskal Herrian, hunki eta izugarriak dira.³

3. HUMBOLDT, W. von, *Los Vascos. Apuntaciones sobre un viaje por el País Vasco en primavera del año 1807*, Donostia 1975. “Respecto a la laboriosidad parecen haber cambiado los papeles ambos sexos en las Vascongadas y en particular en el país vascofrancés. En ninguna parte he visto como aquí tantos trabajos y tan penosos ejecutados por mujeres. En la parte española labran frecuentemente, inclinadas sobre la agria laya, apero de labranza que describiré después, la tierra más refractaria y más dura; en Bilbao llevan, en la descarga de los buques los más grandes pesos sobre la cabeza desde el río a los almacenes, en particular barras de hierro, con que allí se hace frecuente comercio; hasta en la fragua las vi ocupadas con el martillo y el yunque. Pero lo más notable es que combinan con esta fuerza extraordinaria a la vez una presteza y soltura igualmente grandes. - Estas admiré sobre todo en las llamadas sardineras, de las que muchas se cruzaban conmigo en el camino de San Juan de Luz. Es un espectáculo divertido, cuando se ve de lejos adelantarse de detrás de una colina unas tras otras cinco o seis, pero a veces también diez y hasta veinte figuras femeninas, en su mayor parte altas y delgadas, con grandes cestos de pescado sobre la cabeza, redondos y cubiertos, que llevan libremente y sin asirlos, y trotar tiesas casi sin ningún movimiento del cuerpo. Pues cada una se apresura en ser la primera que vocee sus sardinas en Bayona, y así corren todo el camino en un trote, y van a lo sumo más despacio donde es más empinada la cuesta arriba. En la época en que la pesca es muy activa, llevan, según se me aseguró, su mercancía a la plaza dos veces al día, y, a pesar de la falta de sombra y con un sol abrasador, hacen en un solo día cuatro veces este camino de unas tres millas francesas”

Gizarte “natural” edo nekazarietako lan gogorak (oso arrunta izan da gizarte naturala eta nekazaria identifikatzea) emakumeak higitu eta hondatu egiten ei ditu. Emakumetasuna –Hugok halakotzat daukana– ezabatzen die. Hots, Víctor Hugo urbanoa natura eta

(22-23). Durangon: “Bajando del monte nos encontramos con las hijas de la casa, con pesados sacos sobre la cabeza, en los que llevaban harina del molino” (121). Somorrostroko meatzetan: “El mineral extraído se arroja en un sitio llano (rastreo) delante de la mina, y allí separan hombres y también mujeres con un bieldo los pedazos grandes de los menudos” (147). Mea garraioan: “(...) Yo vi muchachas de 7-10 años completamente solas guiar mulas del monte a los barcos” (148). Lekeition: “El mercado está en los muelles mismos y las muchachas acaparadoras corren en la bajamar con cestas sobre la cabeza de una lancha a otra” (169).

Humboldték euskal emakumeen lanjarduna eta fisionomia elkarrekin lotuak ikusten ditu: “Su traje es, como se puede figurar, muy ligero, los pies completamente descalzos, los brazos sólo cubiertos con las mangas de la camisa y las sayas remangadas hasta media pierna, de manera que la camisa sólo llega hasta la rodilla o poco más. La ligereza de su andar, que ya revela el paso seguro y certero, se manifiesta también en la conformación de su cuerpo. Casi todas tienen piernas bien formadas y hasta lindas, una osamenta fina y músculos puramente labrados, en ninguna se ven tobillos torpemente abultados, pantorrillas toscas o deprimidas. En cambio parece haber truncado el trabajo desventurado toda lozanía del crecimiento, y si se ven juntas de ordinario todas las edades, rara vez se halla una verdaderamente bonita; sin embargo, la mayoría son altas, esbeltas y de buenas proporciones. A la parte superior del cuerpo y a la actitud de los brazos da, como es natural, la frecuente conducción de la mercancía en la cabeza una rigidez forzada, y el semblante tiene la expresión de un esfuerzo fatigoso. - Me he dilatado un momento más en esta descripción, porque contiene al mismo tiempo los rasgos esenciales de la fisonomía nacional vasca femenina. Casi en general tiene más expresión de carácter que atractivo, rasgos finos y profundamente elaborados, que se conservan hasta le vejez, y en la estrechez de sus caras, la nariz larga y que baja recta, las cejas negras, fuertes, juntas, una seriedad, que llega a severidad, pero siempre muy lejos de la oscuridad castellana y su melancolía recelosa” (23-24).

naturaltasuna goratzeko dago, baina beti bere urbanitatearen edukitasunetik. Naturalaren kontzeptu zibilizatu batetik. Natura ez da honezkero “erromantikoa”. Burgesa da, hobeto esan.

Gero, gizakia –konkretuki, emakumea– era horretan itxuragabetzen duen produkzio molde gogorraz beste, tradizio erlijioso-kulturalaren zama ere badago. Neska-mutilen eta andre-gizonen erlazio publikoek siziliano samarrak dirudite Pasaian. Behin kalean Maria Juana eta Maria Andres bi neskekin solasean hasten da, baina Maria Andresek ez du erantzuten, besteak bakarrik hitz egiten du. Arrazoia da, bere mutil-laguna badian arrantzan dabilela; eta ikusten badu beste gizon batekin berriketan, sekulako eskandalua muntatuko omen diola. Batez ere –beste atso batek hala esplikatzeko diobeste gizon hori frantses bat izanez gero, hobe omen baita andre bat deabruarekin berarekin solastea frantses batekin baino. Enparantza da Pasaia herriko bizitza eta mugimendu guztiaren erdigunea. Dendak, tabernak, etab., denak han daude. Jai egunetan, batzuetan zezenak egoten direla, esaten du Hugok. Edozein jaitan han biltzen da herria. Eta, hain zuzen, plazako izkina batean egoten dira neskak, eta beste muturrean mutilak, gizonak eta andreak ondo aparte.

LEZO: KONTRAIRUDI NEGATIBOA

Hugok ez du –Humboldttek ez duen bezala– Euskal Herria Rousseauren “basati zoriontsuaren” iruditara ikusi. Oso ongi atzeman du, modernitatearen barruan, Eus-

kal Herriaren egoeraren anbiguotasuna. Ez maila politikoan bakarrik, Foruen eta karlistaldien arazoan, baizik herriko bizitza sozial guztian, gizarte osoan, etxeetan, jendeetan – izpirituan, hots, garaian. Garaiaren arazoa da. Victor Hugoren Pirinioen liburua fragmentoa da, bidaia-ko notak, apunte bukatu gabe batzuk. Nik susmoa daukat bere asmoan, bidaia hau egin zuenean, zibilizazioaren eta naturaren meditazio orokor bat egiteko proiektua zebilkiola buruan. Tradizioaren eta modernitatearen gogoe-ta kritiko bat. Behin eta berriro azaleratzen dira hori pentsarazten duten zertzeladak. Eta, horrela, garbi geratzen da, begien aurreko gauzak pertzibitu ere, analisi global baten arabera pertzibitzen ditugula, azken finean.

Hugo Lezora joan denean, ikus nola agertu zaion, 162 orrialdetik aurrera: “Herrian sartzen nintzela, atso eskale seriosek batek, ehun urtekoa bai, paretan baten bazterretik zutitu eta erremusina eskatu zidan babes-keinu ikusgarri batekin. Bost zentimo eman nizkion mende honi”.

Berriro diot: hau apenas da Hugok begiekin ikusi duena, ikusi. Pasaia eta Lezo ez dira bi errealitate, baizik bi signifikazio, bi sinbolo, euskal errealitate berak dauzkan bi alde. Literarioki Hugok ez du gero horrela desarrolatu, baina alde biok Pasaia berak ere badauzka bere barruan: “Hemen, ezusteko berria. Ez dago itsas aldetik ikusitako Pasaia bezain fresko eta alegerarik ezer, ez dago mendialdetik ikusitako Pasaia bezain hits eta ilunik ezer” (ikus 111-112 orr.).

Hala, Lezo, eta berdin “beste Pasaia”, Pasaia positiboaren kontrairudia bezala dago pertzibituta. Kon-

tra-Pasaia bat, jendea natura gogorraren eta tradizio historiko beltzen menpean biziz, ilun, naturaltasun argiaren alaitasun gabe eta modernitate salbagarri gabe orobat. Ez da, Pasaia eta Lezo, mundu bat eta mundu bat, bi errealitate diferente direla bata bestearen alboan; baizik euskal errealitate berak alderdi edo aspektu biak dauzkala. Pasaia berdin-berdin du alde hori. Baina Hugok egin duen testu-muntaian, positiboaren sinboloa da nagusiki Pasaia. Euskal Herri naturalarena. Lezo, Euskal Herri “espainolarena”. Oposizioen era topikoan adierazteko, San Pedrok, Lezok eta abarrek, bisitari frantsesaren Frantzia moderno eta europarraren aldean, Espainia ertarotar eta arabiarra ordezkatzeko dute, pobrea, zikina, arkakusoz betea, erlijio beltzean murgildua, barbaroa. Oposizioa literarioki ere nabarmena da: “Bi Pasaia baitaude egia esan, bata gaztea eta bestea zaharra. Gazteak hirurehun urte ditu. Ni nagoena da. Lehengo goiz batean txalupa hartu eta zaharra ikusi nahi izan nuen. Nolabait ere hegoaldeko Bacharach bat duzu. Han, Rhin-eko Bacharach-en bezala, ‘arrotza beti arrotz’” (ikus 136-137 orr.).⁴

4. “En Bacharach un viajero es un fenómeno. No sólo se es extranjero, sino extraño. Al viajero se le mira y se le sigue con ojos asombrados. El hecho viene de que, fuera de algunos pobres pintores que caminan a pie con la mochila a la espalda, nadie se digna visitar la antigua capital repudiada por los condes palatinos, horrible agujero del que se apartan los Dampfschiffs [ibaiko pasaiari untziak] y que todas las guías del Rin califican de ciudad triste”, ik. HUGO, V., *El Rin*, Barcelona 1995. [Itzulpenaren argitaldi honen arabera egingo dira aipamenak, hemen Donostian KMko1900eko “mailegazina” baino eskuraerrazagoa baita; frantsesez, ez UPV-EHUko bibliotekan eta ez KM Kulturunean dago noski liburu hori].

Pasai San Pedro Bacharach alemanarekin alderatzek Erdi Aro ilunena adierazi nahi du. Orain Bacharach egiaz pitxi bat da, Alemaniara datozen Euskal Herriko lagunei erakustea gustatzen zaidan herrixka turistiko xarmagarria. Literarioki ere Heine baino gaur ezagutzenago duguna –puntu honetan behinik bein–, Apollinaire da, zalantza gabe, “A Bacharach il y avait une sorcière blonde/ qui laissait mourir d’amour tous les hommes à la ronde” - Brentanoren Lore Layren itzul-egokitzapen frantsesa alegia (“Zu Bacharach am Rheine/ wohnt eine Zauberin”), balada delikatu biguna eta, bere melankoliarekin, bihotzarentzat eztingarria, zinez “erromantikoa”. Baina Hugok idazten duenean, Bacharach, Rhin ibaiaren ondoan, harresi zaharren barruan estu-estu, txirotasunean eta mundutik apartetasunean, atzerapenean (“erromantikoak”, Erdi Aroaren ederra kantatzen zuten jende oso modernoak izaten ziren), Erdi Aroan lokaturiko hiribildutxo hondatua zen, denboraren martxatik eroria, “olvidada por el buen gusto voltairiano, por la Revolución Francesa, por las batallas de Luis XIV, los bombardeos de [17]97 y de 1805”, hots, aspaldian historiatik baztertua. H. Heinek, Loreleiren kanta famatuaz gain, “Der Rabbi von Bacherach” narrazioa dauka hain zuzen, Erdi Aroko juduen gorroto eta pogromen istorio beltzenak hiri ilun horrekin asoziatuz. “Bacharach es el amontonamiento de habitáculos humanos más antiguo que haya visto en mi vida”, idazten du Hugok bere hango egonaldian. “A orillas del río, dos o tres viejos cascos de navíos carcomidos, partidos en dos y puestos de pie en

tierra que sirven de chozas a los pescadores. Después, detrás de las chozas, un recinto, almenado en otro tiempo, apuntalado por cuatro torreones cuadrados los más desportillados, los más ametrallados, los más ruinosos que existan. Después, contra la misma muralla, en donde las casas han abierto ventanas y galerías, y al otro lado, al pie de la montaña, un indescriptible revoltijo de edificios chocantes, casitas de juguete, caprichosas torrecillas, fachadas gibosas, aguilonos inverosímiles cuya doble escalera se remata en un pináculo que brota como un espárrago en cada uno de sus peldaños, pesadas vigas que dibujan sobre las cabañas delicados arabescos, graneros con volutas, balcones calados, chimeneas en forma de tiara y de corona filosóficamente ahumadas, extravagantes veletas... Este viejo poblado-hada, donde pululan los cuentos y las leyendas, está ocupado por una población de lo más pintoresca, en la que todos, viejos y jóvenes, rorros y abuelos, los que padecen de bocio y las muchachas bonitas, tienen en la mirada, en el perfil y en su aspecto, no sabría decir qué aires del siglo XIII”.⁵ Beraz, horren antzekoa da —ez zaigu axola zehazki zer ikusi duen, baizik nola ikusi duen— Hugok hemen aurkitu duen Euskal Herri bat, berak Lezon, Pasai San Pedron, etab., kokatzen duena, baina zinez bere egiazko lekua esanahietan duena. Irakurriz jarraitzeko: “Bacharach se encuentra en un paisaje desolado. Unas nubes casi permanentemente enganchadas a sus altas ruinas, unos peñascos abruptos,

5. lb., 125-126

unas agujas salvajes envuelven dignamente a esta vieja ciudad severa, que ha sido romana, que ha sido románica, que ha sido gótica y que no quiere ser moderna”.⁶ Ja, horixe zen klabea: ez du modernoa izan nahi.

Modernitateari muzin egiten dion, edo muzin hobe modernitateak berari egiten dion Euskal Herri hori, Euskadi negatiboa (edo “Espainia beltza”) nonahitsu dago hemen presente: gerrak utzitako kedarrak eta hondakinak han-hemen, ikusten diren etxeetako txirotasuna; bideetako lapurrak eta bandidoak (nola da posible? Hau ez da jada Europa zibilizatua: “Jalgia gara Frantziatik ordea. Bizkarrak harrotzen ditugu”); eskean dagoen amonazaharra, kotxeari eskorta egiteagatik dirua eskatzen duen guardia bat (ongi hala, bestela bera izango litzateke bidelapurra!); txanpon batzuk eskatzen dituzten estudianteak (“Espainian eskeko ibiltzea ez da harrigarri. Egi egiten da”)...

Pasaia eta Lezok sinbolizatzen duten bikoiztasuna, momentu historiko bidegurutzeko bat bizi duen Euskal Herri osoarena da. Hugok paisaian bertan suma lezake izpiritu hori.

Mendi naturaren gogoeta bikoitza da orobat: signifikazio positiboa berriro Pasaiako mendietan ematen da (ikus Jaizkibelgo pasarteak, 140-144 orrialdeetan): “Mendien gailurrak mundu ezezagunak zaizkigu...”; eta Hugoren barne-teinkak, dualismoak paisaiaren konten-

6. Ib., 127

plazioan ere jarraitzen baitu, negatiboa Tolosatik gora Iruñerako bidean agertzen da.

BIDAIATZEAREN ETA BIDAIARIEN FILOSOFIAZ

Zer interesatzen zaizkigu gaur behiala Euskal Herria bisitatu eta deskribatu duten bisitariak?

Egungo Ilustratuek dioskutenez, Herder, Humboldt, Victor Hugok..., “mende erromantikoak” atondu omen zuen Euskal Herriaren irudia; eta, gero, jarraitu ohi denez, euskal autokontzientzia nazionala bera (horregatik hau funtsean erromantikoa bide da). Egia esateko, autoreoi dena sinetsi beharko bagenie, beste edozein momentutan autokontzientzia gaixo hori berdin izan liteke, ez XIX. mendean Arana Goiri karlistakumeak ezerezetik piztua edo lehentxeago Chaho liberal gorriak fantasiatua, baizik Larramendi jesuitak jada XVIII.ean, edo Larramendik baino lehen Baltasar Etxabe eta XVII. mendeko apologista burgestoek berek, edo XVI.ean bertan Lizentziatu Poza eta Gorteko eskribau antisemita makurrek, edo are Garibai Erregearen idazkariak berak, areenean Zaldibia Batxilerak, eta deskuidatzen bazara Artzapezpiku Ximenez Radakoak. (Alegia, beti egon dela zerbait “erromantikoa”, bidaiari “erromantikoen” zain egon gabe!). Askotan kritiko zorrotz horiek euskaldunen XIX. mendeko mito erromantikotzat eta euskaldun nazionalisten edo prenazionalisten tipikotzat jotzen dituzte, gutxienez jada Erdi Aroan, baina batez ere Ernazimentutik hara eta ilustrazioan bertan Europa guztian arruntik arrun-

tenak izan diren kontakizun historikoak (Tubal, etab.). Eta gero ilustratutxo hauek baitira munduan ezagutzen direnak, ezin harritu, abertzaleak oraindik Tubalen kontuekin dabiltzala, seriozki uste badute, ikertzaile amerikar edo ingelesen batzuek ez ezik, “espezialista” espainolek berek... XIX. mendeko bidaiariei gagozkiela: horiek ere ez dago denak zaku batean sartzerik. Ez denak erromantikoak izan dira, ez denek Euskal Herriaren ispilu berdina utzi digute (“idealizatua” omen). Maiz beren artean kointzidentzia asko badago ere –jende eta gauza berei buruz ari dira–, abiapuntua interes-mundu aski ezberdinetatik hartzen zuten bidaiariak bisitatu dute XIX. mendean Euskal Herria. Batzuek interes antropologiko, politiko, kultur-kritikoekin bidaiatu dute, beste asko ikusmin turistiko edo asmo literario hutsekin. Humboldtten abiapuntuak, historiaren eta herrien ikerketa naturalista baten haren proiektuarekin dauka zerikusia: interes zientifiko bati erantzun dio haren bidaiak. Haren interesaren objektu nagusia ere “karakter nazionala” eta hizkuntza izan da; paisaiak, adibidez, interes gutxiago du. Beste bidaiari tradizio baten abiapuntuari ingelesa iritzi geniezaioke, eta hain zuzen errealtate razional eta zientifikoaz gain mundua bestelako edertasunez beterik dagoela, deskubrimendutik sortu da: tradizio honetan paisaiak, mendi pirinioek, itsasoak, esanahirik handiena izango dute. (“Mendia eta itsasoa izpirituaren alderdi berari mintzo zaizkio”, esango du Hugok). Humboldtten ikuspegiak analitikoa izan nahi du, hau da, lan razional bat da, ikerketa bat, gutxienez proiektu gisa, gero euskaldunetikiko sinpatiarik handie-

na ezkututzen ez badu ere; ikuspegi ingeles hori, aldiz, estetikoa da, eta aldez aurretik, deskubritzen duen mundu horretan bere barrua bete nahi du, sentimenduak elikatu, horrekin izpiritualki identifikatu edo diferentziatu. Naturalak, hemen, exotikoa esan nahi izaten du neurri handi batean. Hots, ez hiritarra, edo, azken finean, ez modernoa, premodernoa. (Horregatixe, naturalaren balioa batzuetan problematikoa da; guztiz interesantea, aldi berean, modernitatea kuestionatzen hasia dago-eta Europan). Berak, zuhaitzak eta zerua, Parisen ikusterik ez dagoen bi gauzak, ikustea beste xederik gabe, bidaiatzen zuela, idatzi zuen Victor Hugok. Interesgarria litzateke, adibidez, Euskal mendiak zein diferente ikusi dituzten Humboldttek eta Hugok aldeatzea: Humboldtentzat mendiok “sublimitate kantianoa” dute, horrek esan nahi duen barrentasun metafisiko guztiarekin; Hugorentzat, aldiz, jolastiak eta marrazkilaria dira. Zer duda, bakoitzak bere betaurreko filosofikoekin ikusi duela. Garai honetan bidaiatzea, balnearioetan pausatzea, etab., bilakatu diren fenomeno sozialek, barnagoan zein mundu-ikuskeratan partikular izan duten kasu bakoitzean, zehazkiago arakatu beharra legoke. “Algunos viajan, curiosos o desengañados. No faltan los que prefieren las escenas tranquilas de la vida familiar. La mayor parte busca en la naturaleza un consuelo; si Vigny teme la impasibilidad de esta madrastra, si Leopardi parece odiarla por su indiferencia a la vista de la humanidad desgraciada, Lamartine se sumerge con delicia en su seno y Michelet la toma tal como es: ‘nada de la naturaleza me es indiferente; yo la

odio y la adoro como haría con una mujer” (cfr. Robert Schnerb, *Historia General de las Civilizaciones, El siglo XIX*, 1982, 83). Ezin uka, askotan, ikusi dutena, beren filosofia dela, paisaia bezala jendeetan. (Humboldttek, horrelako zerbaiten beharra eta komenentzia, berak aitortzen du espreski). Hala ere, edo horregatixe, akta notarial batzuk izan gabe, oharpen eta informazio jakin-garriz beteriko, euskal historiaren eta gizartearen leku-kotza paregabeak utzi dizkigute mota diferenteenetako bidaiariok.

Komodoegia da, edozergatik ere gogoko ez ditugun testu moduak baztertzea edo baliogabetzea (anekdotario eta bitxikerien iturri soil bihurtuz, adibidez, edo arras itxuragabeko filiazioak inbentatuz autore eta ideien artean). Beldur naiz, gure historia faltsifikazio eta mito zaharretatik garbitzeko aitzakiaz, historia faltsifikatzen beti bezainbat edo okerrago darraigula horrela. Faltsifikazio berrizaharrotan gehienez ere gure gustuak eta gure alderdia modernoagoak izango dira (“La Voz de su Amo” beti da modernoa, hots, aldian aldikoa); jokabidea bera artxizaharra da. Victor Hugoren gu ikusteko moduan, idazleak berak ez ezik, mende batek bere burua islatzen du, bere kezka espezifikoen begiekin. Hori, mendi parajeon Victor Hugoren kontsiderazio “erromantikoan” bezalaxe (eta, honezkeror ulertuko da, “erromantiko” era honetan esateak niretzat ez duela ia ezer esan nahi, XIX. mendea bere konplexutasun guztiaz ez bada), berak karlistak funtsean egiazko liberalak bihurtu izatean nabaritzen da. Kontua ez da hori beste gabe mitotzat baztertzea. Kon-

tua, intelektual eta literato europar kritiko batek, Europan zeuden ordukoxe problemetatik, ideien problema bezala hain zuzen, ez “Espainia beti atzeratuko” Alderdien arteko problema txiki legez bakarrik, batzuk eta besteak zergatik horrelaxe ikusi dituen, ikustea da. Zergatik ukatzen dien liberalak izatea liberalei, hots Espainia “ofizial” guztiari (“Hau miseria! Napoleon bat behar eta Espartero bat topatu!”), Madrilgo Gobernua-ri bezala Don Karlosen Gorteari, eta zergatik dauzkan Zumalakarregiren karlistak egiazkiago liberaltzat eta askatasunaren gudaritzat. Balioespen horrekin agian ez gara bat etorriko; ordea, besterik gabe paperontzira botatzea ez dugu zilegi, arrazoia bilatu behar zaio. Bere egia bilatu behar zaio.

Bukatzeko, bada: Hugok, bere krisi pertsonal batean, Euskal Herriaren eta Europa osoaren krisi batean halaber –tradizio eta modernitate artean borrokan–, ez digu pintatu Euskal Herri idiliko bat, baizik problemen barruan urratua, kontraesan artean erdibitua: “Dena da hemen kapritxokoa, elkarren aurkakoa eta berzia; ohitura primitibo eta ohitura endekatuen nahastea; xalotasuna eta ustelkeria; noblezia eta bastartkeria; artzain bizi-modua eta gerla zibila; heroi itxura duten eskaleak, eskale itxura duten heroiak; nazio berri baten eta natura gazte baten erdian usteltzen den antzinako zibilizazio bat; zaharra da berri, lizuna fresko. Ezin esan ahalakoa. Orogen buru, libertigarria”. Atezu larri hori Pasaia “positiboan” bertan sentitu du. Hugoren begitan bikoiztasunak forma dramatiko hartzen du hor: historiaren eta naturaren arteko oposizioarena. “Noren artean gaude

Pasaian gaudelarik? Nekazari artean ote? Jaun handien artean ote? Suitzan edo Gaztelan? Ez ote da bakarra munduan historiak eta naturak, naturak daukan apainenaz eta historiak daukan hitsenaz elkar hartuta herriaren alde bana eraikitzen duten Espainiako baztertxo hau?”. Euskal Herria Espainia beltz bihurtzen duen historiaren aurka, natura argia.

Victor Hugorentzat badago askatasunaren eta naturaltasunaren Euskal Herri bat: Euskal Herri ez ofiziala, ez politikoki ez eliztarki. Euskal Herri xumea. Dena zapalberdindu nahi duen modernitate baten aurka, identitateari eta askatasunari eusteko borrokan bere modernitate propio positiboa aurkitu duena, karlista. (Bigarren karlistaldiaren ondoren Unamunok ez du oso modu diferentean ikusiko). Victor Hugo baitan ez dago oraindik politikoki herri eta nazio txikien diferentziaren, nortasun nazionalaren defentsa garbi bat. Baina bai protesta bat jada diferentziak zanpatzen dituen eta dena berdintzen duen modernitate itsuaren aurka gizatasunaren eta naturaltasunaren, kulturaren izenean. Horregatik dira karlistak egiazko liberalak sakonean.

Hugok euskaldun xume horientzat beren identitatearen muin bezala –errealitate sentitu eta bizitua, ez identitatearen ikur bat soil– hizkuntzak duen inportantzia azpimarratu du. Jaunek –Estatukoek bezala Elizakoek– berea ez den hizkuntza batean hitz egin izan diote betidanik herri honi. Autoritatearen, Boterearen hizkuntza harro-arrotzean. Etxean bertan hori bilakatu da jaun eta jauntxoek hizkuntza. Horregatik euskaldun xumearen-

tzat euskara berdinare eta lagunaren mintzaira da, solidartatearen mintzaira. “Esaiozu euskarazko hitz bat baserriarrari mendian; hitz horren aitzinetik, doi zinen gizon bat harendako; hitza esandakoan, anaia zaitu”. Fenomeno hau ez du Hugok bakarrik hauteman. Hainbat besteren artean Merimée bakarrik aipatuko dut, orduan Hugoren lagun mina baitzen oraindik: “Bart arratsean Gasteizko diligentziakoekin afaldu nuen, emakume baserriarrez betea baitzetorren, denak ere zein baino zein politago. Arrakasta handia izan nuen haiekin, hitz gozoren bat euskaraz esanda” (Montijoko anderearentzako gutuna, 1840 urriaren 16an).

Victor Hugok sinpatia handi adina deskontzertuz ikusi du Euskal Herria. *L'Homme qui rit* nobelan esaldi txiki honetan bildu du, oso modu politean, Euskal Herri ez beti ulertterazegi honentzat oraintxe ere, neutratz bederen, balio oso-osokoa dirauen gure definitioz: “Peuple charmant, un peu sauvage”. Ala ez?

Joxe Azurmendi